

І.В. Смаглій (м. Дніпропетровськ)

МАТЕРИНСЬКИЙ КОД У ХУДОЖНЬОМУ РОЗКРИТТІ
ХАРАКТЕРУ АНДРІЯ ЛАГОВСЬКОГО
В ОДНОЙМЕННОМУ РОМАНІ А.КРИМСЬКОГО

У статті розглянуто психосемантику зображення стосунків Андрія Лаговського (головного героя однойменного роману А. Кримського) та його матері, образ останньої як утілення «материнської любові» у зіставленні з образом сім'ї Шмідтів як прототипу «батьківської любові». Висвітлено динаміку внутрішнього стану А. Лаговського від зворотного комплексу Едіпа до традиційного.

Ключові слова: невроз, психоаналіз, «любов матері», «любов батька».

В статье рассмотрено психосемантику изображения отношений Андрея Лаговского (главного героя одноименного романа А. Крымского) и его матери, образ последней как воплощение «материнской любви» в сопоставлении с образом семьи Шмидтов как прототипа «отцовской любви». Освещено динамику внутреннего состояния А. Лаговского от обратного комплекса Эдипа к традиционному.

Ключевые слова: невроз, психоанализ, «любовь матери», «любовь отца».

In the article considered psychosemantics of the image of the relationships between Andrey Lagovsky (the main hero of the A. Crimski's homonymous novel) and his mother, which character are the incarnation of the „mother's love” versus the character of the Shmidt's family are the incarnation of the „father's love”. Highlighted the dynamics of the A. Lagovski's internal state from reverse complex of Edip to the traditional complex.

Key words: neurosis, psychoanalysis, „mother's love”, „father's love”

Агатангел Юхимович Кримський (3 (15) січня 1871 – 25 січня 1942), – український історик, орієнталіст, письменник і перекладач – був творцем низки цілісних психологічних характерів у романі «Андрій Лаговський». Концептуально навантаженим у ньому є й образ матері. Незважаючи на те, що роман досліджувався в різних аспектах українськими і зарубіжними літературознавцями, висвітлення цього образу на сьогодні є неповним: переважно він трактується лише як додатковий до образу Андрія Лаговського. Висвітлювала це питання С. Павличко, яка в монографії «Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: Складний світ Агатангела Кримського» проаналізувала місце матері в житті та творчості А. Кримського. З огляду на відсутність розвідок, присвячених розгляду

образу матері в романі «Андрій Лаговський», актуальність даної роботи є незаперечною.

«Історія стосунків Лаговського з матір'ю – чи не найбільш парадоксальна і незрозуміла з психологічного погляду сюжетна лінія роману», – справедливо наголошувала С. Павличко [8, с. 121]. Дійсно, образ матері є домінуючим фактором становлення характеру головного героя роману «Андрій Лаговський». Як новий персонаж, матір Лаговського характеризується у першій частині роману («Не порозуміються»), та наприкінці останньої, четвертої, частини («Порозумілися»), назви яких відображають стосунки між нею і сином. У другій та третій частинах образ матері є латентним, функціональним у визначенні рівноваги між інстинктами смерті та любові в характері Андрія. Причиною такої рольової домінантності образу матері в романі є депресивна ситуація, яку юний Лаговський не бажає розв'язувати і прагне забути, тому образ матері автоматично потрапляє до несвідомого шару його психіки, тиснучи тим самим на свідомість і дії сина, головного героя.

Концептуальними в характеристиці матері є листи: у першій частині – від матері до сина, в останній – від родички, яка писала про його матір. А. Кримський фіксує антитетичність реакції Андрія Лаговського на листи в першій і останній частинах твору. У першій частині його реакція на слова листа є негативною, що акцентовано через оціночні означення: «осміхнувся... криво й кисло» і при цьому назвав матір «нещасливою дикаркою». Юнак упевнений: якщо він не любить свою матір, то їй не повинен перебувати біля неї. Звернувшись до прийому самоаналізу героя, А. Кримський розкриває його почуття до матері: син зауважує лише жалість як дуже розвинене своє відчуття: «Мені на неї жалко тільки, а любові немає...» [4, с. 40]. Автор акцентує еволюцію внутрішнього ставлення Андрія до матері: «жаль» – «велика антипатія» – «забуття». Але в останній частині роману («Порозумілися»), дія в якій відбувається через сім років після розлуки з матір'ю, син, уже професор, повертається до неї. С. Павличко доречно відзначила, що імпульсом до цього послужив лист. У першій частині «примітивний» лист матері був зразком її дикунства [8, с. 125]. На доказ думки дослідниці, можна навести опис у четвертій частині роману реакції професора на лист, яка була прямо протилежною іронічному настрою молодого Лаговського: у нього «сперло дух, закрутилося в очах» [4, с. 292]. Зустріч із матір'ю після багаторічної розлуки викликає щирі сльози героя, йому стає «соромно, аж до болю соромно» [4, с. 295]. Листи з батьківщини інтерпретовані в романі як психологічний стимул, що змушує Лаговського повертатись додому.

Фрустраційний характер ставлення до матері репрезентовано через систему деталей в епізоді першої зустрічі Лаговських після тривалої розлуки. Спочатку Андрій «пильно» оцінює її зовнішній вигляд, помітивши, що «Одіж на ній була, правда, панська, та дуже простенька, полатана, без усяких претензій на моду. Обличчя її – неінтелігентне, вульгарне. Руки червоні, порепані» [4, с. 12], – він придивляється до матері як до потенційно

негативного об'єкта. Новина, що в матері епілепсія, «падучка», викликає в Лаговського страх і огиду, він починає підсвідомо звинувачувати матір у своїй хворобі, що могла бути ним успадкованою, адже він «істерик»: «Парубок не міг запанувати над собою і придушити оте нелюбе почуття, яке на коротку хвилину заворушилося на самому споді його серця» [4, с. 13].

Н. Зборовська у дослідженні коду української літератури відзначала: «Розщеплення материнського образу на «хороші» і «погані» аспекти означає, що об'єкти стають ідеалізованими і страхітливими, а також далекими від реальності...» [3, с. 16]. Образ матері в романі А. Кримського постає через сприйняття Лаговського. Його почуття, викликані звісткою про хворобу матері, спроектовано на образ матері та є підсилюючим фактором його «поганого» настрою, стану. Юний студент у своєму ставленні до матері – суб'єктивний, фіксує у своїй свідомості лише негативні, на його думку, моменти її життя, нагромадження яких зумовлює його бажання покинути її. Із розвитком сюжету роману автор акцентує поступове посилення незадоволення Лаговського матір'ю. Стан запобігання перед „сильними світу цього” й образ матері настільки тісно переплелися у його сприйнятті, що він, ненавидячи перше, переносить свій гнів і на матір. «Гидка лакейщина» – таку характеристику Андрій дає матері, тим самим гіперболізуючи її уявну провину перед ним. Її вчинки він часто розглядає як приниження власної гідності. Те, що стара Лаговська рве сливи-ренклоди, щоб віднести їх пані Лоначевській, Андрій розцінює як зраду пам'яті батька, який посадив сливу, і водночас переносить це на себе. Образ батька автор подає досить аморфно, згадавши, що «покійного батька парубок дуже любив» [4, с. 16]. «Тепер йому важко було, що овочі з тієї батькової ренклоди здалися на підлизування до суддїхи» [4, с. 17].

З точки зору психоаналізу, Лаговський у романі А. Кримського наділений характерними синівськими комплексами, про що С. Павличко писала: «За фрейдівською термінологією, маємо справу з негативним, або зворотним Едіповим комплексом, який передбачає ненависть до матері й любов до батька» [8, с. 123]. Дослідниця справедливо відзначала, що в тексті немає деталей зовнішності чи характеру матері: її образ постає, як зауважено вище, через призму свідомості Лаговського, через аналізування ним власної зневаги до неї. С. Павличко допускає, що проблеми героя з матір'ю, героїнею роману, зумовлені проблемами самого А. Кримського, який також звинувачував матір у своїх спадкових хворобах: образ матері був тим подразником, про який він унікав говорити або ж згадував іронічно. Аналогічною є й основа художнього образу батька в романі: ідеалізований образ батька у творі мав свого прототипа в житті Кримського. На підтвердження цієї тези можна навести фразу із листа А. Кримського до В. Міллера, де зафіксовано захоплення автором енергійною діяльністю свого батька: «Найцікавішим є мій батько з його неприборканою жагою діяльності. Минулого тижня приїжджав губернатор і, оглядаючи чайну, декілька разів міцно тис батькові руку. <...> Кожні два тижні батько влаштовує народні читання» [5, с. 185] (переклад мій. – І. С.). Порівняно з матір'ю, яка до 1917

року майже не фігурує в листах письменника, постать батька згадується щоразу як невід’ємна частина сім’ї, її опора. Доречно припустити, що у творі „Андрій Лаговський” знаходить вияв ставлення митця до власної матері і надія на майбутнє порозуміння з нею. У цьому аспекті визначальним є лист до сестри Марії, де А. Кримський не лише згадує про матір, але й несподівано виражає ніжне й зворушливе ставлення до неї: «Часто мені стає дуже-дуже тужно без мами. Бідна моя старенька!» [8, с. 130]. Отже, як і в романі, в житті письменника після років відчуження могло відбутися зближення з матір’ю. У цьому зв’язку, С. Павличко правильно наголошувала, що в романі «Андрій Лаговський» «роль матері, любов чи ненависть до неї не може бути однозначно витлумачена. Є багато різних варіантів. Обсесивна ненависть до матері як лейтмотив, наскрізна тема Кримського живиться його загадковою нелюбов’ю до власної матері» [8, с. 131]. Дійсно, герой роману Лаговський постійно порівнює себе з матір’ю і ставить питання: «хто з нас щасливіший?» [4, с. 26]. Так, те, що її приниження перед панами і заняття лихварством не позбавляє її відчуття себе щасливою людиною, заганняє Лаговського у глухий кут і ще більше віддаляє його від неї.

Дослідниця Ю. Крістева у своїй роботі «Токата і fuga для чужинця» торкається проблеми взаємовідносин між людиною з комплексом «чужинця» та її матір’ю, яка найчастіше була неуважною до дитини, не розуміла її чи була зайнята, що й призвело до відчуження дитини від неї. Це призводить його до втечі як чужинця: «Жодна перепона не спиняє його, всі страждання, образи й неприйняття байдужі йому, коли він шукає ту невидиму й обіцяну територію, той неіснуючий край, який він виношує у своїх мріях...» [6, с. 12]. Герой А. Кримського, Андрій Лаговський, у стосунках із матір’ю теж відчуває себе чужинцем, бо вона не відповідає його сподіванням. Тому він не залишається з матір’ю, установивши собі нове кредо: «Серед чужих людей знайду собі більше щастя!» [4, с. 41]. Автор детально та послідовно відтворив формування характеру «блудного сина», провівши його через ситуації пошуків матері чи того, хто замінить матір і все, що з нею пов’язане – дім, їжу, захист, комфорт, безпеку. На думку видатного німецького психолога Еріха Фромма, «Найелементарніший із природних зв’язків – зв’язок дитини з матір’ю. ...Матір – це їжа, вона любов, вона тепло, вона земля. Відчувати її любов – значить жити, мати коріння, бути вдома» [9, с. 32] (переклад мій. – І. С.). Він також наголошував на необхідності для будь-якої людини відчуття безпеки та зв’язку зі своїм корінням незалежно від віку, адже саме вони пов’язані із матір’ю. Герой А. Кримського, Андрій Лаговський прагне будь-що вирватись з-під матеріної опіки, що опроявнюється в розкритті автором нав’язливого бажання обірвати будь-які контакти з рідним селом Громополем. Його бажанням покинути матір таємно вмотивовано глибоке закорінення у підсвідомості сорому і зневаги героя, що реалізовано у формі сну про двох суддів. На думку М. Кляйн, фундаментального значення для подальшого розвитку дитини набувають стосунки з матір’ю та материнськими грудьми як найважливішим об’єктом, який сприймає дитина. Від того, наскільки ці стосунки будуть задовольняти дитину, активізуються

деструктивні імпульси, а також любов – спочатку до матері, пізніше як чинник розвитку стосунків із навколишнім світом. Відповідно якщо матір не виконує своєї ролі в уявній світобудові малюка, який потроху стає дорослою людиною, то малюк починає шукати їй замітник [11]. Постійна потреба матері виливається в Лаговського у відчуття тривоги, зумовлює неврози.

У другій частині роману («Туапсе») письменник подає образ врівноваженого, щасливого, зі спалахами меланхолійності чи розчулення молодого професора. Автор безпосередньо відзначає зникнення у героя неврозів, пов'язуючи останнє зі зміною оточення та середовища його побутування: він знайшов об'єкт – замітник матері – сім'ю генерала Шмідта. За Фроммом, фіксація уваги, почуттів людини на постаті матері може виявлятися у двох видах фобії: небажання кидати материнське лоно і небажання, страх бути віднятим від материнських грудей. Другий вид фактично виявляється в тому, що в людей «зберігається глибока потреба, щоб їх пестив, годував, захищав хтось, хто виконує роль матері; вони завжди залежні, відчувають страх і невпевненість за відсутності материнського захисту, але оптимістичні й активні, коли в них є люблюча матір або людина, яка її замінює» [9, с. 34]. Поведінкою дитини, залежної від матері, наділено в романі А. Кримського героя Лаговського. Ставлення Андрія до членів родини Шмідтів оприявнюється через своєрідні сімейні кліше («вона (генеральша – *I. С.*), мов мати на сина, дивиться на нього» [4, с. 49], «здавалося, що він молодого Шмідта знає вже не п'ять тижнів, а трохи чи не п'ятсот літ» [4, с. 62], «він (Андрій Лаговський – *I. С.*) більше не сам, у нього є брат, та й який брат!» [4, с. 81], «Він не тільки на обох Шмідтів (Костянтина й Аполлона – *I. С.*) дивився під ту хвилину, як на малих дітей, але й себе самого ще більше почував наївною дитиною, яка бажає прилащитися до когось» [4, с. 95], «За два чи три тижні професор зробився зовсім своєю людиною в сім'ї генерала Шмідта» [4, с. 105]), та аксіологічні висловлювання самого Андрія Лаговського («Шмідтова сім'я – це для мене рідний батько, рідна мати й рідні брати!» [4, с. 291]). Після довгих пошуків сімейного затишку молодий вчений отримує його, як відчуття захищеності, уваги, яких так прагнув. Лаговський вважає, що своїм звільненням від деструктивних імпульсів він завдячує саме Шмідтам, а його світовідчуття звужується до їх ідеалізації: «І всі вони, всі оті чудові, недосяжно гарні люди, всі вони його люблять! Він більше не сирота! ... Чим він може їм оддячитися, хіба як не собачою вірністю?..» [4, с. 105].

Як антитезу сліпому поклонінню героя А. Кримський експлікує раціональне мислення художниці Петрової. Слова професора «...я – не сам, а маю цілу сім'ю, де мене люблять», художниця заперечує: «Ви вірите, що тая ідилія довго тягтиметься...» [4, с. 140]. Ставлення Лаговського до Шмідтів автор характеризує як «надмірна ідеалізація». Імітація досягнутого молодим ученим призводить до заперечення реальності. У своєму засліпленні родинним щастям Андрій не бажає помічати справжньої міщанської сутності Шмідтів, свого схиляння перед ними, що постає виявом лакейства, в ім'я

отримання винагороди хай не матеріальної, а у вигляді уваги, ласки, спілкування. Міщанською за своєю суттю є і любов сім'ї генерала до нього.

В образі художниці Петрової сфокусовано своєрідний тип психоаналітика, який визначає психосемантику стосунків Лаговського зі Шмідтами, виділяючи кілька їх стадій. На першій Лаговський «по-дитячому» ідеалізував сім'ю генерала, оскільки мало знав їх, а недостатню інформацію заповнював лише позитивом. На другій стадії молодий професор обмежив своє спілкування зі Шмідтами, при цьому постійно отримуючи про них негативну інформацію, яка відкривала йому їхню справжню міщанську сутність. Третя стадія стосунків в епізодах, де Андрій знову спілкується із сім'єю генерала, маючи вже як позитивне, так і негативне уявлення про неї, врівноваживши цю інформацію на користь останньої. У характеристиках, вкладених в уста Петрової, ставлення сім'ї Шмідтів до Андрія Лаговського інтерпретовано як любов прагматичну. Художниця констатує: «...ви напевне й сами добре знаєте, що Шмідти з свого боку зовсім не захотять вважати і вас за свого рідного сина та морально відповідати за ваші вчинки» [4, с. 291].

Спираючись на тези Й. Бахофена, психолог Е. Фромм виділяв таку функцію матері як любити своїх дітей незалежно від того, які вони: «...матір любить своїх дітей не за те, що один кращий за іншого, а тому, що вони її діти, і так усі вони схожі і мають рівні права на любов і піклування» [9, с. 40]. Любов батька, за його визначенням, якісно відрізняється своєю тиранією й догматизмом у ставленні до нащадка, бо: «це є любов до сина, якого він любить найбільше, бо той живе у відповідності до його очікувань і краще пристосований, щоб стати спадкоємцем батьківської власності та функцій» [9, с. 42]. Тобто любов матері існує апіорі, а любов батька потрібно заслужити. Спираючись на позиції Е. Фромма, можна стверджувати, що для Лаговського любов сім'ї Шмідтів є втіленням концепції «батьківської любові», а любов рідної матері – «любові материнської». Побічні прояви першого типу любові оприявнюються в епізодах після нездужання Лаговського в Туапсе, тобто після того, як він перестав бути активним розважальником для молодих Шмідтів: «Через свій смуток і мовчання професор ставав для них попросту нудний» [4, с. 182]. Зміна ставлення до нього молодих Шмідтів, за автором, зумовила депресію Лаговського, відчуття тривоги, що, у свою чергу, призводить до розщеплення образу ідеальної сім'ї як заміника матері. Лаговський вирішує обірвати зв'язки зі Шмідтами, тим самим підсвідомо намагаючись помститись їм за те, що вони не виправдали його сподівань. Повернувшись до Москви, професор перестає відвідувати сім'ю генерала: «Нащо йти? Щоб побачили мене слабовитого, сумного, нудного?» [4, с. 220]. Тобто він усвідомлює, що любов Шмідтів потрібно заслужити особливою поведінкою, а реакція Шмідтів на звістку про роман із Зоєю, яку приніс Володимир, акцентує ту «батьківську любов»: «...в душі їхній родилася однакова антипатія як проти осміюваного Лаговського, так і проти оповідача, Володимира» [4, с. 227]. Не розбираючи ситуацію, до якої потрапив молодий Лаговський, вони засуджують його, адже він був не таким, яким вони хотіли його бачити: «Чим далі йшла розмова на цю тему,

тим більше всі Шмідти впевнювали себе, що з професора дуже невдячна й егоїстична натура...» [4, с. 229]; «Другого дня вже й не згадували про нього» [4, с. 230].

Примирення Лаговського із сім'єю генерала носить штучний характер, що оприявнюється в роздумах і діях Андрія: він намагається переконати себе, що він їх любить, бажання заслужити «любов батька» у нього зникає як непотрібне: він відсторонюється від Шмідтів та їх середовища. Один із чинників, що зумовлює відчуття – інформація про рідну матір, її почуття. Нові відчуття витісняють рефлексії Лаговського, пов'язані з ідеалізацією та розщепленням образу сім'ї Шмідтів у його свідомості. У вираженні переживань Лаговського експліковано мотив провини. Андрій Лаговський картає себе за те, що, живучи серед чужих людей, зовсім забув про матір і про родинний зв'язок. Він починає цінувати «некуповане-непродажне, природне почуття» своєї матері, гнів, що виник проти неї багато років тому, зникає, залишається лише «сором», «жаль» за свою поведінку.

На думку М. Кляйн, сутністю провини є переживання шкоди, завданої улюбленому об'єкту власними агресивними імпульсами. [3, с. 230]. Зворотний Едіповий комплекс Андрія Лаговського набуває традиційної форми. На відміну від З. Фрейда, який розглядав фіксацію уваги на матері як наслідок сексуального тяжіння до неї маленького хлопчика, як вияв інцестуозного прагнення, що у поєднанні з опозицією до батька виливається в комплекс Едіпа, Е. Фромм інтерпретував це явище ширше. Першочерговим він вважав емоційний сенс зв'язку із матір'ю, не виключаючи, однак, і сексуальний аспект. Опозиційнував Е. Фромм тезам австрійського психіатра і своїм твердженням, що найважливішим об'єктом у житті дитини є матір (Фрейд вважав, що батько). За Н. Зборовською, Едіповий комплекс можна розглядати в багатьох аспектах: як код для розуміння сексуального розвитку індивіда та феномена статі; як психоаналітичний код для пояснення духовності, феномена творчої особистості й культури загалом. А. Кримський репрезентує Едіповий комплекс як код вираження емоційного тяжіння Лаговського до матері, його потреби у стабільності, яку може дати лише «рідна стріха». Інфантильність Андрія може бути прийнятною лише однією людиною – власною матір'ю. Із розумінням цього «Андрієві ще соромніше ставало. Бо виходило, що всенька матрина думка була раз у раз тільки про нього!» [4, с. 296]. Його вірність і вдячність за любов знайшли нового адресата – власну матір, що стало початком зародження нових симбіотичних стосунків у родині Лаговських. Реалізуючи вираження моральних пріоритетів, А. Кримський зображує ситуації, що засвідчують еволюцію почуттів героя – останній приходиться до усвідомлення переваги «любові матері», яка «любить його такого, який він є» [4, с. 304]. Ситуація примирення в сім'ї і є розв'язкою конфлікту між матір'ю і сином та внутрішнього конфлікту Лаговського, який знаходить рівновагу між своєю сім'єю та родиною Шмідтів «без драматизування своїх відносин, без давнішого копирсання в усіх відтінках тих відносин» [4, с. 304].

Список використаних джерел

1. Агатангел Кримський. Нариси життя і творчості / відп. ред. О. Василюк, Ю. Кочубей, Е. Циганкова. – К.: Стилос, 2006. – 564 с.
2. Зборовська Н. Психоаналіз і літературознавство: посібник / Н. Зборовська. – К.: Академвидав, 2003. – 392 с.
3. Зборовська Н. Код української літератури: проект психоісторії новітньої української літератури / Н. Зборовська. – К.: Академвидав, 2006. – 502 с.
4. Кримський А. Твори: в 5 т. – Т. 2 / А. Кримський. – К.: Наук. думка, 1972. – 718 с.
5. Кримський А. Твори: В 5 т. – Т. 5 / А. Кримський. – Кн. 1. – К.: Наук. думка, 1972. – 647 с.
6. Крістева Ю. Самі собі чужі /Ю. Крістева. – К.: Основи, 2004. – 262 с.
7. Маленька Т. Агатангел Кримський: портрет на тлі епох / Т. Маленька // Слово і час. – 2001. – № 1. – С. 11 – 14.
8. Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: Складний світ Агатангела Кримського / С. Павличко. – К.: Основи, 2001. – 328 с.
9. Фромм Э. Искусство любить / Э. Фромм. – СПб.: Азбука-классика, 2007. – 224 с.
10. Юнг К. Г. Лекция третья // Аналитическая психология: теория и практика /К. Г. Юнг. – СПб.: Азбука-классика, 2007. – С. 93 – 132.
11. Мелани Кляйн (*Melanie Klein*) *Зависть и благодарность. Исследование бессознательных источников* (2006 г.) [Text file] / URL http://www.psychol-ok.ru/lib/klein/zib/zib_03.html (22. 01. 2011 г).